

A. YURCHENKO

SOCIATIVE AND NATURAL GEOGRAPHIC WAYS OF EXPRESSING CONCEPT SYSTEM OF NATURAL REALITIES OF THE LOW NADDNIPRYANSHCHYNA.

The article refers a systemic analysis of principal natural realia of Low Naddniprianshchyna (the Dnieper, the rapids, Khortysia, Velyki Luh, the steppe) has been accomplished, namely, geographical coordinates, etymology and history have been analyzed, folklore and literary sources of the imagery of concepts have been studied. Concept system considered as an integral part of the concept sphere. At objectivised in the worol, the language in the form of the mental characteristics of a particular phenomenon.

Key words: language sign, concept, poetic concept, conceptosystem.

УДК 81'367.625

Світлана ЮШКОВА

СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ РЕЦИПРОКАЛЬНИХ ДІЄСЛІВ У НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

У статті досліджується семантика реципрокальних дієслів, утворених від різних за частиномовною належністю твірних основ і за різними структурними типами, встановлюються семантичні групи реципрокальних дієслів у німецькій та українській мовах.

Ключові слова: реципрокальне дієслово, реципрокальна конструкція, рефлексивне дієслово, мотиваційна основа, актант

Реципрокальні дієслова є своєрідним явищем у дієслівній системі мови. Реципрокальні дієслова та їхні конструкції досліджувалися в багатьох мовах: в українській (К.Г. Городенська, А.П. Загнітко, М.В. Кравченко, Р.П. Михайлик), у російській (В.П. Недялков, Ю.П. Князев, Н.О. Янко-Триницька), білоруській (Л.О. Антонюк, М.Т. Ковальова, О.Е. Міхневич), німецькій (Ш.Р. Басиров, В.Д. Девкін, J. Buscha, G. Helbig, G. Stötzel), англійській (Е.Ш. Генюшене), болгарській (Б.Ю. Норман) та в ін.

Під реципрокальними дієсловами (далі РецД) розуміються одиниці, які позначають симетричні відношення між актантами з різними семантичними ролями, тобто кожний симетричний актант одночасно виконує по дві семантичні ролі – суб'єкта й об'єкта [6, с. 276; 9, с. 461]. Наприклад:

(1) нім. *Sie schlagen sich* 'Вони б'ються' = *Er* (суб'єкт) *schlägt sie* (об'єкт) 'Він б'є її' + *Sie* (суб'єкт) *schlägt ihn* (об'єкт) 'Вона б'є його';

(2) укр. *Навіть билися Могол із Савуляком* = *Могол* (суб'єкт) *бив Савуляка* (об'єкт) + *Савуляк* (суб'єкт) *бив Могола* (об'єкт).

РецД розглядаються в складі утворених ними реципрокальних конструкцій (РецК). Реципрокальними називаються такі конструкції, які позначають ситуацію переважно з двома учасниками (актантами), кожний з яких водночас є суб'єктом дії (агенсом) та її об'єктом (пацієнсом), і піддається дії з боку іншого аналогічного суб'єкта [7, с. 232] (див. (1), (2)).

РецД становлять у кожній мові цікавий і недостатньо досліджений розряд дієслівної лексики. До цього часу РецД розглядалися переважно на тлі рефлексивних дієслів (РД), тобто дієслів, утворених за допомогою рефлексивного показника (РП), одним із значень якого є взаємне значення типу

(3) нім. *sich umarmen* 'обніматися' (← *j-n umarmen* 'обнімати кого-н. '), *sich sehen* 'бачитися' (← *j-n sehen* 'бачити кого-н. '), аналогічно: укр. *обніматися* (← *обнімати кого-н.*), *бачитися* (← *бачити кого-н.*) тощо.

Матеріалом дослідження слугували РецД (нім. – 567 од.; укр. – 906 од.) та РецК німецької та української мов, отримані шляхом суцільної вибірки з тлумачних і перекладних словників досліджуваних мов, а також із 30 творів німецької та 21 твору української художньої літератури ХХ століття. Вибірка німецьких РецК складає 2275 одиниць, а українських – 2524 одиниці.

Семантичні групи РецД у німецькій та українській мовах. Семантичною особливістю РецД є те, що вони позначають дії, які не можуть бути виконані однією особою, а обов'язково вимагають участі декількох осіб, причому учасники дії перебувають у певному відношенні не тільки до дії, але й один до одного.

І.П. Мучник вважає РецД підтипом дієслів спільності й розділяє їх на дві групи [5, с. 57-58]. До першої групи, на думку

автора, належать дієслова, які означають дію, що виконується за спільної участі двох або декількох осіб (предметів) типу *ділитися, мінятися, мішатися* та інші. У цій групі дієслів спільність полягає в тому, що участь однієї особи доповнюється участю іншої особи. Значення спільності, властиве дієслівним утворенням із часткою *-ся*, зумовлене лексичним значенням відповідних форм без *-ся*. Так, російські дієслова *объединяются, мириться* у формі без *-ся* (*объединяють, мирить*) позначають дії, що одночасно відбуваються над декількома особами.

До другої групи І.П. Мучник відносить дієслова, що позначають дії, які виконуються двома або більше особами, кожна з котрих одночасно є і суб'єктом, і об'єктом дії, пор. в українській мові: *сваритися, бачитися, знатися* та ін.

Ю.П. Князев обмежує реципрокальні РД російської мови трьома вужчими семантичними групами [2, с. 271].

1. До першої групи, на думку лінгвіста, належать дієслова, що позначають дії, які можуть виконуватися людьми й тваринами й спрямовані на нанесення телесних ушкоджень: рос. *кусаются, царапаются, щипаются* та ін.; аналогічно: укр. *кусаються, дряпаються, щипаються*.

2. До другої групи автор відносить дієслова «агресивно-негативного мовлення»: рос. *ругаются, бранятся*, аналогічно: укр. *сваритися, ляяться* та ін..

3. До третьої групи належать дієслова, що позначають дії, пов'язані із виявом дружніх або почуттів кохання, пор.: рос. *обнимаются, целуются*; укр. *обнімаються, цілуватися* та ін.

О.О. Лещинська виділяє декілька ситуацій, що називаються реципрокальними конструкціями, серед яких найбільш розповсюдженими є:

- 1) бесіда, обговорення;
- 2) сварка, суперечка;
- 3) шлюб, заручини;
- 4) об'єднання;
- 5) дружба/ворожнеча;
- 6) зустріч/прощання [4, с. 82-88].

РецД розглядаються у пропонованій роботі як вторинні утворення щодо вихідної основи. Значення РецД розуміється як таке, що складається зі значення мотиваційної основи (МО)

(дієслова, іменника, прикметника або іншої морфологічно вихідної основи), РП і значення словотвірного афікса (префікса і/або суфікса).

РецД відносяться до відповідної семантичної групи на підставі близькості лексикографічного тлумачення твірної основи і похідного РецД. Іншими словами, для семантичної класифікації РецД німецької та української мов у роботі застосовано ономасіологічний підхід, за якого РецД різних структурних типів об'єднуються в лексико-семантичні групи за тематичним принципом.

Зазначимо, що семантика похідного РецД значною мірою визначається семантикою МО. Так, якщо МО позначає фізичний вплив суб'єкта на об'єкт із нанесенням йому шкоди, то й похідне РецД має аналогічне значення з тією лише відмінністю, що реципрокальна дія виконується одночасно або поперемінно суб'єктом і об'єктом і є взаємоспрямованою, пор.: укр. *бити* <завдавати ударів кому-небудь> → *битися* <бити один одного>.

Отже, у статті виділено 7 основних семантичних груп, шість з яких є спільними для обох мов.

Розглянемо дані семантичні групи РецД.

1. РецД зі значенням взаємовідносин людей. Зазначені РецД є найбільш продуктивною групою в німецькій (30,3% або 172 од.) та українській мовах (32,45% або 294 од.).

До цієї семантичної групи належать РецД, які позначають різні види взаємовідносин між людьми; пор.:

(4) нім. *lieben* 'любити кого-н.' → *sich lieben* <einander lieben> 'любити один одного', *schätzen* 'цінувати кого-н.' → *sich schätzen* <voneinander eine hohe Meinung haben> 'цінувати один одного', *kennen* 'знати кого-н.' → *sich kennen* <mit jmdm bekannt sein> 'знати один одного', *der Freund* 'друг' → *sich befreunden* <mit jmdm. Freundschaft schließen> 'подружитися', *die Brüder* 'брати' → *sich verbrüdern* <(mit jmdm) Brüderschaft schließen, sehr vertraut werden, sich eng (mit jmdm) verbinden, befreunden> 'побрататися, подружитися один з одним'; укр. *друг/дружити* → *подружитися* <стати друзями, затоваришувати з ким-н.>, *розуміти* → *порозумітися* <досягти взаєморозуміння, розуміти один одного>, *кохати* → *кохатися* <почувати, виявляти глибоку сердечну

прихильність один до одного», *любити* → *любитися* «почувати, виявляти глибоку сердечну прихильність один до одного».

До аналізованої семантичної групи належать також РецД зі значенням «обручатися», «укладати шлюб» (нім. – 8 од., укр. – 6 од.), наприклад:

(5) нім. *heiraten* ‘одружуватися, виходити заміж’ → *sich heiraten* ‘mit jmdm eine Ehe eingehen, schließen’ ‘одружуватися, *verloben* ‘обручити кого-н. з ким-н.’ → *sich verloben* ‘jmdm versprechen, ihn zu heiraten; eine Verlobung eingehen’ ‘обручатися; укр. *братися* → *побратися* ‘поклястися одне одному у взаємній дружбі, назватися братами», *вінчати* → *(по)вінчатися* ‘вступити в шлюб за церковним обрядом, одружитися’ й ін.

Аналізоване реципрокальне значення цих РецД передається: 1) тільки РП (нім. – 69 од.; укр. – 95 од.); 2) префіксами: у німецькій мові – *ver-* (7 од.), *zusammen-* (5 од.); в українській: *no-* (19 од.), *за-*, *з-/зі-* (по 5 РецД з кожним префіксом), *пере-* (4 од.); 3) суфіксами: у німецькій мові – *-ieren* (2 од.); в українській – *-ува/-юва-* (8 од.) та 4) складними словотворчими формантами: у німецькій мові – *(ein- + sich)* (2 од.); в українській – *(с- + -ся)* (3 од.), *(з- + -ся)*, *(за- + -ува- + -ся)* (по 2 РецД з кожним формантом). Зазначимо, що німецькі префікси *ver-*, *zusammen-* та українські *з-/зі-*, *с-* додають вихідному дієслову значення об’єднання, а український префікс *пере-* означає багаторазову та почергову дію. Наведемо РецК із цими РецД:

(6) нім. ...*wir hassen uns weiter...* ‘... ми ненавидимо один одного надалі...’ (← *hassen* ненавидіти);

(7) нім. *Sie haben sich schon verheiratet* ‘Вони вже одружилися’ (← *verheiraten* одружуватися);

(8) укр. *У минулому каган Симеон і князь київський Ігор, що братались між собою, зробили Візантії дуже багато зла* (← *брат*);

(9) укр. *Обнялись вони міцно, поцілувались* (← *поцілувати*).

2. РецД зі значенням спілкування. Друге місце за продуктивністю в порівнюваних мовах займає семантична група РецД зі значенням мовленнєвого спілкування або іншої форми комунікації між учасниками реципрокальної ситуації (РецС) (нім. – 21,87% або 124 од., укр. – 27,81% або 252 од.).

Серед РецД зі значенням спілкування можна виділити дієслова, що позначають вербальний обмін інформацією або

мовленнєвий вплив симетричних актантів (погроза, агресія, вітання та ін.). До них належать, зокрема, такі реципрокальні рефлексивні дієслова (РецРД):

(10) нім. *sprechen* ‘говорити що-н., розмовляти’ → *sich sprechen* ‘ein Gespräch führen, sich unterhalten, Worte wechseln’ ‘розмовляти один з одним, *streiten* ‘сперечатися з ким-н.’ → *sich streiten* ‘heftig über etw. diskutieren und dabei die unterschiedlichen, entgegengesetzten Meinungen gegeneinander durchsetzen wollen’ ‘сперечатися, сваритися, *grüßen* ‘вітати кого-н.’ → *sich grüßen* ‘einander seinen Gruß entbieten’ ‘вітати один одного’; укр. *вітати* → *вітатися* ‘висловлювати один одному вітання під час зустрічі, здоровкатися), *ляяти* → *ляятися* ‘дорікати одне одному, ляяти одне одного’, *гризти* → *гризтися* ‘сваритися, сперечатися один з одним’. Наведемо деякі приклади з аналізованими РецД:

(11) нім. *Von nun an stritten sie sich nicht in ihren Briefen* ‘З того часу вони не сперечалися у своїх листах’;

(12) нім. *Sie begrüßten sich frostig* ‘Вони привіталися холодно’;

(13) укр. *Та коли б і гречин прийшов – вони не посваряться*;

(14) укр. *І, як це завжди було, розбивались мужі на купки; деякі з них, ті, що сиділи на ослонах попід стінами, перешіптувались між собою*;

(15) укр. *Наше щастя в тому, що вони будуть ще гризтися між собою*.

Тільки в українській мові виявлені РецРД, що позначають невербальне спілкування, тобто обмін інформацією за допомогою немовних сигналів (*блимати* → *переблимуватися*, *моргати* → *переморгуватися*, *свистіти* → *пересвистуватися*). Наведемо приклади РецК із зазначеними РецРД української мови:

(16) укр. *Що з усіх оцих панотців нема й одного, що пальця б Кралевича був вартий – а от переморгуються, посішковуються, сильні своєю масою, конгломератом глупоти*;

(17) укр. *Вони довго ще пересвистувалися та перестукувалися, боялися загубити один одного*.

Зазначимо, що РецД цієї семантичної групи можуть позначати взаємодію не тільки між людьми, але й між тваринами. Так, в українській мові виявлено РецРД типу *свистіти* → *пересвистуватися* ‘давати знати про себе один одному свистом (про пташок)’, *гавкати* → *перегавкуватися* ‘гавкати один до

одного (про собак, що перебувають у різних місцях), *бріхати* → *перебріхуватися* «перегавкуватися» тощо. Наприклад:

(18) укр. *Хіба що собаки ліниво перегавкуються по дворах, чи зарипить звід дець біля колодязя, чи зареве худоба;*

(19) укр. ... *дець на Подолі, а потім і в передградді стали перекликатись когути.*

Окремі РецД цієї семантичної групи виявляють семантичну близькість до РецРД зі значенням взаємних стосунків між людьми, пор.:

(20) нім. *sich streiten* «mit jmdm Streit haben, in Streit geraten, sein; sich zanken», *sich zanken* «mit jmdm einen Zank haben, sich mit jmdm streiten» «сперечатися, сваритися», *sich necken* «durch scherzende, spottende, stichelnde Bemerkungen, Anspielungen seinen Scherz mit jmdm treiben» «дражнити один одного» та ін.; укр. *гарикатися* «сперечатися, сваритися», *гритися* «сваритися, сперечатися один з одним».

РецД аналізованої семантики реалізують реципрокальне значення за допомогою: а) РП (нім. – 40 од.; укр. – 48 од.); б) префіксів: в німецькій мові – *be-* (3 од.), *zu-* (2 од.), *ab-*, *ver-*, *zer-* (по одному РецД з кожним префіксом); в українській – *no-* (19 од.), *pere-* (9 од.), *za-* (5 од.), *ob-*, *roz-* (по 2 РецД з кожним префіксом); в) часто у комбінації з суфіксами: в німецькій мові – *-ieren*, *-en* (по 2 РецД з кожним суфіксом); в українській – *-ува-/юва-* (5 од.), *-i/-и-* (по 4 од. з кожним суфіксом). Префікс *be-* посилює значення вихідного дієслова, префікс *ver-* позначає об'єднання учасників дієслівної дії, а *zer-* – припинення дії. Український префікс *pere-* означає почергову взаємоспрямовану дію, префікси *za-*, *no-* – початок процесу спілкування. Тільки в українській мові знайдено РецРД, які утворюються за допомогою складного словотворчого форманта: (*pere-* + *-ува-/юва-* + *-ся*) (16 од.), (*z-/zi-* + *-ся*) (7 од.), (*pere-* + *-ся*) (6 од.), (*z-* + *-юва-* + *-ся*) (3 од.).

3. РецД зі значенням фізичного впливу. Аналізована семантична група РецД посідає в обох мовах третє місце за продуктивністю і нараховує в німецькій мові 14,46% (82 од.), а в українській – 15,23% (138 од.).

У цю групу включені РецД, що позначають взаємоспрямовані фізичні дії учасників РецС один на одного, зазвичай з нанесенням

один одному шкоди або збитку, в українській мові часто за допомогою певного інструмента (нім. – 32 од., укр. – 52 од.); пор.:

(21) нім. *balgen* ‘битися’ → *sich balgen* ‘<sich (im Spiel, aus Übermut um etwas) raufen, sich (um etw.) ringend mit jmdm auf dem Boden wälzen> ‘битися один з одним’; *kloppen* ‘бити, колотити’ → *sich kloppen* ‘<sich prügeln> ‘битися, бити один одного’; укр. *буцати* → *буцатися* ‘бити (рогами, ногами) один одного’; *дзьобати* → *дзьобатися*, тобто ‘щипати, кусати один одного дзьобом’; *колоти* → *колотися*, тобто ‘бити один одного чимось гострим’; *кусати* → *кусатися* ‘кусати один одного’.

До зазначеної семантичної групи належать також РецД, що позначають взаємний дотик, здебільшого, частин тіла (нім. – 22 од., укр. – 66 од.), напр.:

(22) нім. *küssen* ‘цілувати’ → *sich küssen* ‘<jmdm einen oder mehrere Küsse geben> ‘цілувати один одного’; *busseln* ‘цілувати’ → *sich busseln* ‘<sich küssen> ‘цілуватися’; укр. *обнімати* → *обніматися* ‘<обхоплювати одне одного руками>’; *цілувати* → *розцілуватися* ‘<довго, міцно цілувати один одного>’ і ін.

4. РецД зі значенням об’єднання. У німецькій та українській мовах ця група РецД є відносно продуктивною; вона займає в кожній мові четверте місце, хоча за продуктивністю німецька мова (13,22% або 75 од.) помітно поступається українській (12,47% або 113 од.).

У цю групу входять РецД зі значенням з’єднання, об’єднання людей, рослин, предметів тощо, пор.:

(23) нім. *einigen* ‘об’єднувати’ → *sich einigen* ‘<sich einig werden; zu einer Übereinstimmung, Einigung kommen; mit jmdm übereinkommen> ‘поєднуватися’, *verbinden* ‘зв’язувати, поєднувати’ → *sich verbinden* ‘<sich (zu einem Bündnis, einer Partnerschaft) zusammentun> ‘зв’язуватися, з’єднуватися один з одним’, *verflechten* ‘сплітати, переплітати’ → *sich verflechten* ‘<sich eng verbinden> ‘сплестися, переплестися, об’єднатися’; укр. *з’єднати* → *з’єднатися* ‘<об’єднуватися в гурт, згуртовуватися, сполучатися між собою>’, *об’єднати* → *об’єднатися* ‘<єднатися, сполучатися в одне ціле>’, *сплітати* → *сплітатися* ‘<переплітаючись між собою, з’єднуватися>’.

Серед РецД цієї семантичної групи кількісно домінують префіксальні утворення: у німецькій мові – *zusammen-*, а в

українській – *по-*, *з-*, *с-*, які означають зближення, з'єднання людей або предметів. В українській мові є РецД, що утворилися за допомогою складного словотворчого форманта (*с-* + *-ся*) (4 од.) і (*з-* + *-а-* + *-ся*) (3 од.).

5. РецД зі значенням положення або переміщення у просторі. У німецькій мові дієслова зі значенням положення або руху/пересування суб'єктів в реальному або віртуальному просторі складають 10,93% (62 од.) вибірки. В українській мові їхня кількість нараховує (7,28% або 66 од.). У структурі РецД німецької та українській мовах цієї лексико-семантичної групи переважають такі префікси: в німецькій мові – *entgegen-*, *gegenüber-*, *zusammen* – у значенні просторового розташування, зближення або руху назустріч; в українській – *з-/зі-*, *с-* у значенні зближення когось/чогось і *роз-*, який означає рух людей у різні сторони. Наведемо РецД, що позначають пересування в просторі, пор.:

(24) нім. *sich entgegenkommen* «auf jmdn, etw. (Herankommendes) zukommen» ‘йти назустріч один одному’, *sich jagen* «jmdn (sehr schnell laufend, fahrend) verfolgen und versuchen, ihn zu ergreifen» ‘бігти один за одним’; укр. *з'їхатися* ‘їдучи, зустрічатися з ким-н.», *розбігтися* ‘дуже швидко розходитися в різні боки один від одного’, *сходитися* ‘їдучи один одному назустріч, зближатися’.

Наведемо РецД зі значенням статичного розташування/місцезнаходження в просторі типу (25) нім. *sich gegenüber sitzen* ‘сидіти навпроти один одного’, *sich gegenüber liegen* ‘лежати, бути розташованим один навпроти одного’; укр. *сидіти один навпроти одного*; *стояти один навпроти одного* тощо.

6. РецД зі значенням чуттєвого сприйняття. У цю семантичну групу входять РецД, що позначають розумове й почуттєве сприйняття (зорове, слухове, нюхове тощо) учасниками РецС один одного. РецД із цим значенням у німецькій мові (7,94% або 45 од.) та українській мові (4,75% або 43 од.) майже однакові за чисельністю та посідають шосте місце.

До цієї групи входять РецД на зразок (26) нім. *sich begucken* «einander anschauen, (genau) besehen, betrachten» ‘дивитися один на одного’, *sich beriechen* «einander beschnuppern» ‘обнюхувати один одного’, *sich sehen* «einander erblicken, bemerken» ‘бачити один одного’; укр. *бачитися* ‘сприймати один одного очима, спостерігати’, *зглядатися* ‘обмінюватися поглядами, зиратися між собою’,

переглядатися «обмінюватися швидкими поглядами, презиратися». Зазначимо, що відносно високу продуктивність в утворенні РецД цієї семантичної групи демонструють у німецькій мові похідні із префіксом *be-*, який посилює значення вихідного дієслова, а в українській – із префіксом *з-* зі значенням “об’єднання” та з префіксом *пере-* у значенні почергової дії.

Зауважимо, що деякі РецД аналізованої групи семантично перетинаються із РецД інших семантичних груп. Так, німецьке РецРД *sich treffen* ‘зустрічатися з ким-н.’ та українське РецРД *зустрічатися* виявляють семантичну близькість, з одного боку, із РецД, що позначають взаємовідносини людей, а з іншого, з РецД руху.

Слід також додати, що аналізовані дієслова, за спостереженнями деяких лінгвістів, містять у своїй семантичній структурі два компоненти: 1) фізичний (просторовий), тобто рух у просторі та 2) нефізичний (перцептивний) [3, с. 229-238]. Семантику таких дієслів автори пропонують описувати за допомогою формули тлумачення “У почав знаходитися у просторі S, внаслідок чого виникає контакт X-а та Y у просторі S”.

7. РецД зі значенням подібності. РецД зі значенням подібності істот або неістот представлена тільки в німецькій мові і є мало непродуктивною (1,23% або 7 од.).

Як суб’єкт РецД цієї семантики виступають іменники на позначення людей, а також неістоти або абстрактні поняття.

РецД позначають схожість, подібність учасників ситуації один одному за зовнішніми і/або внутрішніми ознаками:

(27) нім. *Die Brüder gleichen sich sehr* ‘Брати дуже схожі один на одного’;

(28) нім. *Diese Dinge gleichen sich wie ein Ei dem andern* ‘Ці речі схожі одна на одну, як дві краплі води’;

(29) нім. *Übrigens ähneln sich diese Häuser überall* ‘Між іншим, ці будинки скрізь схожі один на одного’.

Способи вираження суб’єкта-підмета в РецК німецької та української мов

У РецК німецької та української мов суб’єкт-підмет, у позиції якого знаходяться симетричні актанти, може виражатися різними способами, а саме:

- 1) однією лексемою;
- 2) двома лексемами;

3) однією/двома лексемами в супроводі числівників.

Розглянемо докладніше кожний із виділених способів вираження симетричних актантів у позиції суб'єкта-підмета.

1. Однолексемні симетричні актанти у позиції підмета. У німецькій та українській мовах найчастотнішим способом вираження симетричних актантів у позиції підмета в суб'єктних та об'єктних РецК є їхнє однолексемне оформлення (нім. – 60,9 % або 1385 РецК; укр. – 58,8% або 1484 РецК).

Однолексемні актанти позначають невизначену дискретну множину, тобто таку кількість осіб або предметів, число яких більше одиниці, але конкретно це число не називається [8, с. 39]. Кількість елементів невизначеної дискретної множини дорівнює $I + n$, де n позначає число, відмінне від нуля. Так, множинний суб'єкт, виражений особовим займенником *ми*, позначає «'я' + 'один'» або «декілька не-я», а, наприклад, суб'єкт-підмет *die Kinder* 'діти' позначає *ein Kind* 'одна дитина' + *noch ein Kind oder einige Kinder* 'ще одна дитина або декілька дітей'. Аналогічно у прикладі, в якому *soldati* позначає «один солдат + ще один або декілька солдатів» тощо.

(30) нім. *Die Kinder standen nebeneinander* 'Діти стояли один біля одного';

(31) укр. *Заводські ополченці, що разом з бійцями займають тут оборону по кряжах, гомонять, перекликаються, чистять гвинтівки.*

У досліджуваних мовах однолексемні актанти РецК формально можуть виражатися різними способами:

1) особовим займенником у множині (нім. – 58,95 % або 817 РецК; укр. – 69.7% або 1035 РецК); пор.:

(32) нім. *Wir redeten wie üblich beim Schach* 'Ми розмовляли між собою, як завжди, за грою в шахи'; аналогічно в українській мові:

(33) укр. *Вони збуджено перемовлялися, визирали назовні, а деякі навіть виходили на міст.*

У наведених прикладах займенники *ми*, *вони* позначають замкнуту сукупність осіб, зокрема, суб'єкт-займенник *wir* 'ми' позначає «мовця та інших». При цьому сукупність осіб, що позначається займенником *вони*, не містить у собі мовця («адресат та інші», але не мовець) [1, с. 20];

2) іменником у множині (нім. – 28,9 % або 400 РецК; укр. – 22,75 % або 337 РецК).

У РецК (30)-(31) у позиції суб'єкта-підмета знаходяться “аддитивні іменники”, в семантичній структурі яких кожний елемент (*ополченець*) із позначуваної множини (*ополченці*) є референтом тієї самої основи [1, с. 6].

3) Однолексемні актанти можуть супроводжуватися числівниками. Цей спосіб вираження суб'єкта-підмета є малопродуктивним в обох мовах і нараховує в німецькій мові 9,85% (136 РецК), а в українській – 5,15% (76 РецК). У цьому випадку множинність актантів може бути визначеною або невизначеною залежно від значення супровідних числівників. Визначена кількість актантів виражається сполученням одноклексемних актантів із кількісним числівником (*два, три, чотирнадцять* тощо) або займенниками (*beide* ‘обоє, обидві’), прислівниками (*zu zweit* ‘удвох’; *в/удвох, на пару*), а невизначена кількість актантів виражається відповідно невизначено-кількісними або узагальненими займенниками й числівниками (*alle, einige, viele; кілька, чимало, кільканадцять, всі/усі* тощо). Наприклад:

(34) нім. *Beide Boxer hatten Angst voreinander* ‘Обидва боксери боялися один одного’;

(35) нім. *Zwei Nachbarinnen hassen einander* ‘Дві сусідки ненавидять одна одну’;

(36) укр. ... *дві дівчини і три хлопці* ... *метушилися досить жваво, незважаючи на таку ранню годину, жартома штовхалися, бризкалися водою, ганялися одне за одним уздовж берега*;

(37) укр. *Так, їх везли на окраїну міста, туди, де перепліталися сотні сталевих шляхів, на залізничну станцію*;

4) збірно-кількісними іменниками (нім. – 2,3% або 32 РецК; укр. – 2,4% або 36 РецК). У цьому випадку симетричні актанти позначаються іменниками “нерозривно” (*der Menschenhaufen* ‘юрба’; *das Volk* ‘народ’; *die Familie* ‘сім'я’; *орда; молодь, народ*). Порівняйте такі приклади із цими іменниками:

(38) нім. *Der Haufen Landsleute raufte zuerst und dann umarmte sich* ‘Юрба земляків спочатку билася, а потім обіймалася’;

(39) укр. *Сказати – святий вечір, але то б же на греблі гармошка та бубон і не вгавали б, і по всім селі піснями мов перекликалася б молодь з усіх кутків*.

Збірні іменники в сполученні із числівниками позначають визначену множину, в якій виділяються однорідні підмножини, об'єднані ознакою сукупності й нерозчленованості [8, с 96]:

(40) укр. Два голубочки на двох дубочках радяться, як їм світ основати.

У семантичному плані одноклассові актанти в позиції підмета можуть позначати:

1) людей (нім. – 1215 РецК; укр. – 1350 РецК);

2) абстрактні поняття (нім. – 71 РецК; укр. – 49 РецК), пор.:

(41) нім. Die mannigfaltigsten Urteile darüber durchkreuzten sich 'Найрізноманітніші думки зіштовхнулися при цьому';

(42) укр. А в листах до найближчого друга Корнія Чумака, де правда з вигадкою перепліталися якнайхімерніше, проривалися й щирі признання;

3) предмети (нім. – 42 РецК; укр. – 34 РецК), пор.:

(43) нім. Die Bücherrücken stehen nebeneinander 'Палітурки книг стояли одна біля одної'; аналогічно в українській мові:

(44) укр. ... два мотоциклісти по заплутаних металічних жолобах, які щоразу несподівано перехрецюються, мчать назустріч один одному;

4) птахів / тварин (нім. – 38 РецК; укр. – 31 РецК), пор.:

(45) нім. Die Schwalben vereinigen sich zu Reiseschwärmen 'Ластівки об'єдналися у мандрівну зграю';

(46) укр. ... барани помчали один на одного у вихорах піску, мовчки, затято вдарилися рогами з такою силою, що, здавалося, пішов дим од рогів... ;

5) частини тіла (нім. – 19 РецК; укр. – 12 РецК), пор.:

(47) нім. ... gegen Ende des Rundgangs trafen sich ihre Blicke – nicht länger, als man sonst auch braucht, um sich anzusehen '... наприкінці прогулянки їхні погляди зустрілися – не довше, ніж необхідно для того, щоб подивитися один на одного'.

(48) укр. Але ось його очі зустрічаються з очима молодиці, на якусь хвилину застигають...;

6) рослини (дерева, квіти тощо) (укр. – 8 РецК):

(49) укр. Іти їм довелося недовго, близько від церкви, між деревами, що сплітались гіллям і корінням, по схилу гори ще в давні часи воями князів викопано було чимало печер;

(50) укр. ... поля кукурудзи обабіч шосе, дубові ліси чергувалися з кленовими гайками, поля і ліси, мов незаймані виднокраї уяви.

2. Різноклексемні симетричні актанти у позиції підмета. У різноклексемних актантів кожний із симетричних учасників РецК виражається окремою лексемою, зокрема комбінацією двох особових займенників або особового займенника з іменником (власним ім'ям) в українській мові – в орудному відмінку, а в німецькій – у давальному. Із семантичного погляду різноклексемні актанти позначають людей або абстрактні поняття.

Аналізований спосіб вираження симетричних актантів у позиції суб'єкта-підмета є в текстах художньої літератури обох мов менш частотним і представлений у німецькій мові 890 РецК (39,1%) та в українській 1040 РецК (41,2%).

Різноклексемні актанти можуть бути виражені різними мовними одиницями:

1) антропонімами (нім. – 758 РецК; укр. – 791 РецК):

(51) нім. Kathrin und Julia helfen sich ‘Катрін і Юлія допомагають одна одній’;

(52) укр. На його голос Роман і Василь повернули гривастих до воріт, на ходу вкинули шаблі в піхви, перезирнулись і одразу насочились перебільшеною смиренністю;

2) іменниками на позначення людей за статтю, національністю тощо в однині або множині (нім. – 116 РецК; укр. – 162 РецК):

(53) нім. Herren und Damen gingen im Sonntagsputze spazieren, ... grüßten sich ... ‘Чоловіки і жінки в недільному вбранні прогулювалися ..., віталися ...’;

(54) укр. Печеніги й руси не воюють між собою;

3) абстрактними іменниками (нім. – 16 РецК; укр. – 19 РецК):

(55) нім. Natürlich liegen im Leben Tragisches und Komisches dicht beieinander ‘Звичайно в житті трагічне і комічне знаходяться щільно одне біля одного’; аналогічно в українській мові:

(56) укр. Жалість і внутрішня стримана посмішка перемешувались на його обличчі.

Відзначимо, що в українській мові зустрічаються РецК, у яких різноклексемні актанти виражаються комбінацією особового займенника, часто у множині, та антропонімами (68 РецК):

(57) укр. З Григорієм Шевчиком ми на одній дівчині зійшлись;

(58) укр. *Ще від Ярослава, як розділилися вони з Мстиславом: тому кийвський берег, а тому – чернігівський.*

Способи вираження об'єкта-дodatка в РецК німецької та української мов Симетричні актанти можуть розщеплюватися й розподілятися в структурі РецК певним способом, займаючи позиції суб'єкта-підмета й об'єкта-дodatка. Більш значимий і активний учасник реципрокальної дії займає частіше позицію суб'єкта-підмета, а менш активний (інертний) співучасник – позицію об'єкта-дodatка. Другий актант, як менш важливий у комунікативному плані, виражається зазвичай прийменниковим додатком, що складається, зазвичай, у німецькій мові із прийменника *mit* 'з', а в українській – прийменника *з* (*із*) та іменника у відповідному відмінку. Пор.:

(59) укр. *...і вже Чобан зрівнювався з хвалькуватим Ферхадом-пашою, який зневажав усіх членів дивану;*

(60) нім. *Morosow ist mit dem Manager befreundet* 'Морозов здружився з менеджером'.

Подібні конструкції, в яких прагматично виділяється один із двох симетричних актантів, В.П. Недеяков називає *комітативом*, а актанти, оформлені таким чином, іменуються відповідно *комітативною* групою [6, с. 278].

Синтаксичний статус другого актанта може мінятися залежно від характеру узгодження. У вживанні другого актанта із прийменником має місце комітативне оформлення, тобто другий із симетричних актантів прагматично знижується й займає позицію додатка. Пор.:

(61) нім. *Er ging hinaus, um sich in der Halle mit seinen Leuten zu treffen* 'Він вийшов, щоб у залі зустрітися зі своїми людьми';

(62) укр. *Коли в Стамбулі Ібрагім познайомився з багатим венеціанським купцем Луїджі Грїті, то перша їхня розмова велася теж по-грецьки.*

Комітативні РецК німецької мови, в яких другий актант виступає в ролі додатка, є нечисельними й становлять 156 РецК. В українській мові їхня кількість значно більша й складає 562 РецК.

У комітативних РецК досліджуваних мов перший актант (у позиції підмета) і другий актант (у позиції додатка) можуть виражатися:

1) особовим займенником в однині або множині, що позначає людей (нім. – 104 РецК; укр. – 301 РецК). Наприклад:

(63) нім. *Er zankte sich mit ihr* ‘Він посварився з нею’;

(64) укр. *Ще кріпко прийдеться нам стикнутися з ними*;

2) іменником, що позначає людей за різними ознаками (віком, родинними зв’язками тощо) (нім. – 52 РецК; укр. – 97 РецК). Наприклад:

(65) нім. *Paul schlägt sich mit Hans* ‘Пауль б’ється з Гансом’;

(66) укр. *Вже давно заснув Теодосій, а дід Федір все розмовляв з сином*.

3) В українській мові виявлено також актанти на позначення явищ природи (164 РецК). Наприклад:

(67) ... і знову все стихне, знову засне, тільки налякані горобці позлітають із тинів на гарячий порох та вітрець тихенько шепочеться з листям.

Вивчення реципрокальних дієслів у текстах різних жанрів є перспективним напрямком дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Даниэль М. А. Типология ассоциативной множественности : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / М. А. Даниэль. - М., 2000. - 27 с.

2. Князев Ю. П. Грамматическая семантика. Русский язык в типологической перспективе / Ю. П. Князев. - М. : Языки славянских культур, 2007. - 702 с.

3. Кустова Г. И. Перцептивные события: участники, наблюдатели, локусы / Г. И. Кустова // Логический анализ языка. Образ человека в культуре и языке. - М., 1999. - С. 229–238.

4. Лещинская А. Е. О структуре функционально-семантического поля совместности: основные периферийные значения (на материале немецкого языка) / А. Е. Лещинская // Вестник СПбГУ. - СПб. : Изд-во СПбГУ, 2000. - Сер. 2. - Вып. 1. - № 2. - С. 81–88.

5. Мучник И. П. Грамматические категории глагола и имени в современном литературном языке / И. П. Мучник. - М. : Наука. - 1971. - 298 с.

6. Недялков В. П. Типология взаимных конструкций / В. П. Недялков // Теория функциональной грамматики. - СПб., 1991. - С. 276–312.

7. Храковский В. С. Залоговые конструкции в разноструктурных языках / В. С. Храковский. - Л. : Наука, 1981. - 288 с.

8. Швачко С. А. Категория количества в современных европейских языках / С. А. Швачко. - К. : Наук. думка, 1990. - 279 с.

9. Nedjalkov V. P. Questionnaire on reciprocals / V. P. Nedjalkov, E. Geniušiene // Reciprocal Constructions. - Amsterdam/Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2007d. - P. 455–512.

С. ЮШКОВА

СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ РЕЦИПРОКАЛЬНЫХ ГЛАГОЛОВ В НЕМЕЦКОМ И УКРАИНСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье исследуется семантика реципрокальных глаголов, образованных от производных основ разных структурных типов, устанавливаются семантические группы реципрокальных глаголов в немецком и украинском языках.

Ключевые слова: реципрокальный глагол, реципрокальная конструкция, рефлексивный глагол, мотивирующая основа, актант.

S. YUSHKOVA

SEMANTIC ANALYSIS OF RECIPROCAL VERBS IN GERMAN AND UKRAINIAN

The article deals with the study of reciprocal verbs, formed from derivative stems of different structural types, and semantic groups of reciprocal verbs in German and Ukrainian are established.

Key words: reciprocal verb, reciprocal construction, reflexive verb, derivative stem, actant.